

SARIKOLİ-TÜRKÇE DİL İLİŞKİLERİ VE SARIKOLİ DİLİNDEKİ KOPYALANMIŞ TÜRKÇE KODLAR

Sarikoli-Turkic Language Contacts and Copied Turkic Codes in Sarikoli Language

Serkan ÇAKMAK*

Dil Araştırmaları, Bahar 2017/20: 83-107

Öz: Bu çalışmada Türk-İran temas bölgesinin doğu sınırında Sarikoli-Türkçe dil ilişkilerinin nasıl cereyan ettiği ve Sarikoli diline Türk dillerinden bilhassa doğrudan ilişki kurduğu Uygurcadan hangi kodların kopyalandığı ele alınmıştır. Bu doğrultuda Sarikoli dili ana çizgileriyle tanıtılmış, Türk-İran dil ilişkilerinin tarihi serüveni ile Sarikoli-Uygurca dil ilişkilerinin toplumdilimsel durumu ifade edilmiş ve Sarikoli diline Türkçeden kopyalanan sözcükbirimsel, biçimbirimsel ve sözdizimsel kodlar ortaya konulmuştur. Kopyalanan kodların değerlendirmeleri yapılarak Sarikoli-Türkçe dil ilişkilerinin uzun ve yoğun bir süreçte gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sarikoli, Türk dilleri, dil ilişkileri, kod kopyalama, Uygurca

Abstract: This paper deals with how Sarikoli-Turkic language contacts occur in eastern border of Turkic-Iranian contact areas and which codes from Turkic languages to Sarikoli Language, particularly from Uighur with which it contacted directly, have been copied. Accordingly, Sarikoli language has been introduced with the main lines, the history of Turkic-Iranian language contacts and the sociolinguistic circumstances of Sarikoli-Uighur language contacts have been expressed, and lexic, morphologic and syntactic copied codes from Turkic languages to The Sarikoli Language have been presented. Upon evaluating the copied codes, it has been identified that Sarikoli-Turkic language contacts occurred within a long and intense process.

Keywords: Sarikoli, Turkic languages, language contacts, code copying, Uighur

Giriş

Bu çalışmada bir İrani dillerin en doğudaki temsilcisi olan Sarikoli ile komşusu olan Türk dilleri arasındaki ilişkileri ve bu ilişkiler neticesinde Sarikoli diline Türkçeden kopyalanan farklı dilbilimsel seviyedeki kodları ortaya koymak amaçlanmıştır.

Bu amaç doğrultusunda önce Sarikoli dili ana hatlarıyla tanıtılmıştır. Dil ilişkilerinin eskiliği ve yoğunluğunu aydınlatmak için başlangıcından günümüze Türk-İran dil ilişkileri ifade edilmiştir. Dil ilişkilerinin yönünü belirlemek üzere Sarikoli dili ile doğrudan temasta bulunduğu Uygurcanın toplumdilimsel durumları yanında ilişkilerin tarihi ve niteleği meselesi üzerinde durulmuştur.

* Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE. serkancakmak@atauni.edu.tr. Gönderim Tarihi: 29.10.2016 / Kabul Tarihi: 08.02.2017

Türkçe kopyaları tespit etmek için Sarikoli dili üzerine yazılan sözlük ve dilbilgisi çalışmalarından yararlanılmıştır. Tespit edilen kopyalar sözcük, biçim birimi ve söz dizimi başlıkları altında değerlendirilmiştir. Sarikoli diline mahsus yan cümle yapılarının Türkçeden kopyalandığını göstermek için diğer İrani dillerden örneklerle karşılaştırılmıştır.

1. Sarikoli Dili Hakkında Genel Bilgiler

1.1. Konuşulduğu Coğrafya

Sarikoli dili, bugün Çin Halk Cumhuriyetinin en batı ucunda yani Çin'in Tacikistan, Afganistan Pakistan sınırında yaşayan ve Sarikoli adıyla bilinen etnik azınlık tarafından konuşulan bir Hint-Avrupa dilidir.

Sarikoli dili, batısında kuzeyden güneye doğru sırasıyla Tacikistan'ın Dağlık Bedaşan Özerk Bölgesi, Afganistan'ın Vahan Geçidi ve Pakistan'ın kuzeyindeki özerk Gilgit-Baltistan idari bölgesi bulunan Kaşgar eyaletine bağlı Taşkurgan Tacik Özerk İlçesinin yerli dilidir. Harita 1'deki koyu kısımlar Sarikoli dilinin konuşulduğu sahayı göstermektedir.

Harita 1. Çin'de Sarikoli dilinin konuşulduğu Taşkurgan Tacik Özerk Bölgesi (Arlund 2006: 5).

1.2. Konuşanların Sayısı

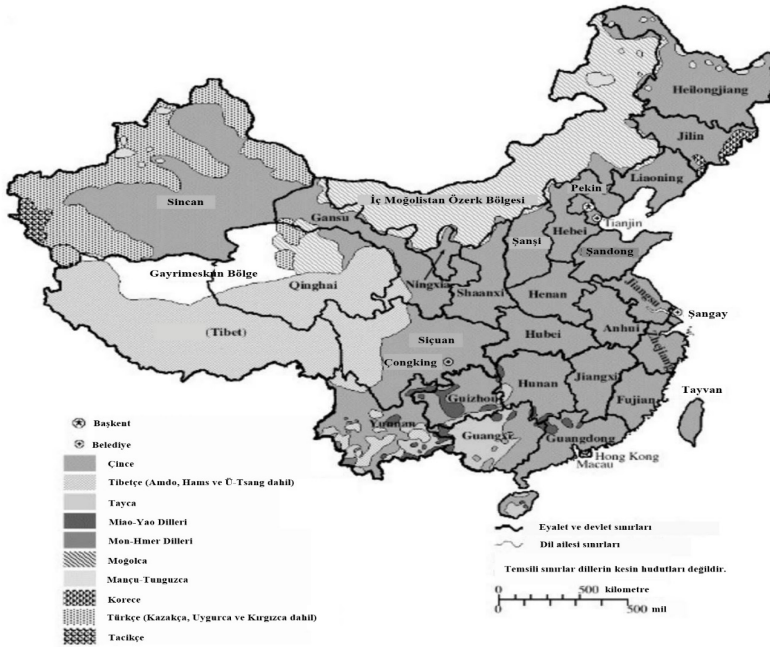
Çin Halk Cumhuriyeti, ince “塔吉克族” (Tajikezu) ‘Tacik’ tabiriyle Çin coğrafyasında yaşayan tüm İrani halkları birlikte değerlendirmektedir (Kim 2014: 3). Bunun sonucu olarak farklı Pamir dillerini konuşan Vahi ve Sarikoli etnik unsurlarının yanı sıra antropolojik ve kültürel özellikleriyle İrani olan ancak Özbekçe-Uygurca karışık bir Türk Dilini konuşan Tor Taciklerini de Tacik adıyla tanımakta ve ayrı bir etnik kimlik olarak kabul etmemektedir (Arlund 2006: 4).

Yukarıda bahsedilen resmî değerlendirme nedeniyle Sarikoli dilini konuşanların sayısı tam olarak bilinmemektedir. Zira Çin yönetimi nüfus sayımları sırasında Sarikoli halkını ayrı bir etnik unsur saymamakta Tacik adıyla tüm İrani halkları birlikte sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırma nedeniyle Sarikoli dilini konuşanların sayısı, Tacik adıyla sayılan tüm vatandaşlar arasından ancak tahmin edilebilir.

Çin Devlet İstatistik Kurumunun 2010 verilerine göre Çin Halk Cumhuriyetinin 6. genel nüfus sayımında tespit edilen Tacik ahali 51,069 kişidir. Bu sayının çok büyük bir kısmını Sarikoli dilini konuşan nüfus oluşturmaktadır. Nitekim Taşkırgan Tacik Özerk İlçesinde sadece Dafdar adındaki bir köyün yerlileri Vahi dilini konuşurken 12 büyük köyün sakinleri Sarikoli dilini ana dilleri olarak konuşmaktadır (Kim 2014: 3).

1.3. Akrabalık İlişkileri

Sarikoli dili, Hint-Avrupa dil grubunun Hint-İran dil ailesine mensup İrani diller kolunun Güney-Doğu İran dilleri alt koluna bağlı Pamir dilleri içerisinde yer alır. Pamir dilleri alt grubuna bağlı Şuğni, Ruşani, Yazgulami, Sangleçi, İşkâşimi, Munci ve Vahi dilleri Çin Halk Cumhuriyetinin batısında kalan topraklarda konuşulurken Sarikoli dili, Pamir dağ silsilesinin doğusunda yani Çin sınırları içinde konuşulmaktadır (Kim 2014: 1). Bu yönüyle Sarikoli dili, İrani dillerin en doğudaki temsilcisi olma özelliğine sahiptir (Payne 1989: 417).

Harita 2 Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içinde konuşulan dil aileleri.¹

1 <http://www.dartmouth.edu/~chinese/maps/map2a.html>

Çin Halk Cumhuriyeti tarafından resmî kaynaklarda Vahi dili ile birlikte Tacikçe olarak tanınan Sarikoli dili için literatürde Saliku², Salikur, Sarikuli, Sariqul, Sarykoly, Tadzik, Tajik, Tajiki² gibi adlandırmalar da yapılmıştır. Sarikoli ve Vahi dilleri, Harita 2’de gösterildiği gibi Çin Halk Cumhuriyetinde konuşulan yerli diller içerisindeki iki Hint-Avrupa Dilidir.

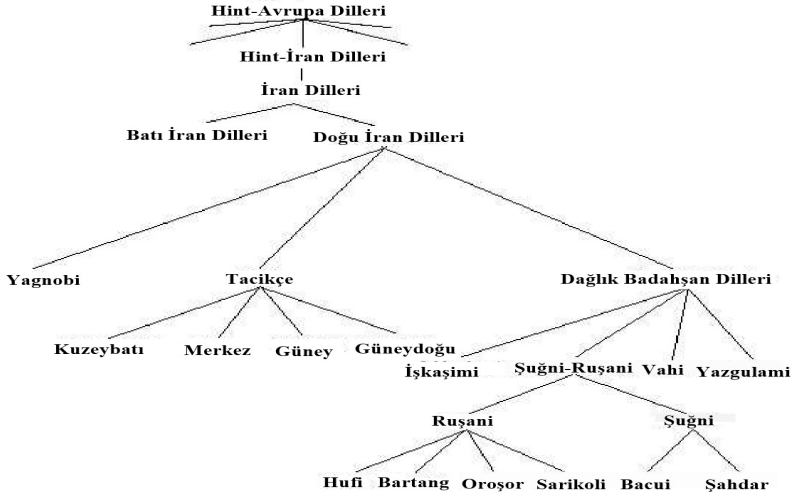
Ancak burada Vahi dilini konuşan asıl kitlenin Afganistan sınırları içerisinde yaşadığını, çok az bir kısmının Çin Halk Cumhuriyetinde bulunduğunu ve Sarikoli dilinin ise Dünyada yalnızca Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içinde yerli dil olarak konuşulduğunu söylemek gerekir. Harita 2’de Tacikçe adıyla işaretlenen bölge aslında Sarikoli dilinin konuşulduğu sahayı göstermektedir.

Sarikoli dilinin köken bakımından en yakın akrabası olan Pamir dillerine yakından bakmak, ileride bu diller arasında yeri geldikçe yapılacak kıyaslamaları anlamlandırmak açısından faydalı olacaktır.

1.3.1. Pamir Dilleri

Pamir dilleri esasen Afganistan-Tacikistan sınırının büyük bir kısmını çizen ve Ceyhun Irmağının kollarından biri olan Penc Nehrinin oluşturduğu vadi boyunca ve ayrıca Penc Nehri havzasında yer alan Tacikistan’ın Dağlık Badahşan bölgesinde, Afganistan’ın Badahşan eyaletinde, onun komşusu olan Vahan Geçidi civarında, Pakistan’ın Kuzey doğusunda ve Çin sınırına yakın bölgelerde yer alan Çitral, Gilgit, Hunza gibi yerleşim alanlarında konuşulmaktadır (Payne 1989: 417).

Pamir dilleri ile diğer Hint-İran dillerinin akrabalık ilgisi Şema 1’de gösterilmiştir. İraj Beşiri tarafından hazırlanan bu şemada Pamir dilleri yerine Gorno-Badahşan (Dağlık Badahşan) terimi kullanılmıştır.

Şema 1. Doğu İran dilleri soy ağacı³.

2 <https://www.ethnologue.com/language/srh>

3 <http://www.angelfire.com/rnb/bashiri/Tajling/Tajling.html>

Harita 3'te görüldüğü gibi yukarıda isimleri geçen dillerden Şuğni, Ruşani ve Yazgulami büyük ölçüde Tacikistan sınırları içerisinde; İşkaşimi, Sanglicı ve Munci çoğunlukla Afganistan'da ve yukarıdaki tabloda ismi olmamakla beraber Pamir dilleri içerisinde değerlendirilen Yidğa dili Pakistan sınırları içerisinde konuşulurken Sarkoli dili yalnızca Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içinde konuşulmaktadır (Kim 2014: 1).

Harita 3. Pamir dillerinin konuşulduğu bölgeler (Kim 2014: 2).

Pamir dilleri olarak değerlendirilen değişkeler arasında sesbilimsel, biçimbirimsel, sözdizimsel ve sözcükbilimsel birtakım benzerlikler olduğu gibi her bir dilin kendine has farklı özellikleri de bulunmaktadır. Bu hususiyetleri burada sıralamak makalenin amacını ve kapsamını aşacağından burada ifade edilmemiştir.⁴

Pamir dillerinin akrabalık ilişkilerini gösteren ortak özellikleri ve birbirinden ayrılan hususiyetleri ile ilgili özet bilgiler için bk. Payne 1989: 420-442, Oshanin 1964: 22-27, Edelman ve Dodykhudoeva 2009: 776-777.

1.4. Dilin Ağzları

Ölçünlüleştirilerek bir yazı dili haline getirilemeyen Sarikoli dili, tarih boyunca bir konuşma dili seviyesinde kullanılmıştır ve hâlihazırda da bu seviyede kullanılmaktadır (Kim 2014: 3). Bir konuşma dili olmasına rağmen Sarikoli dilinin konuşulduğu coğrafyada Pahalina tarafından 3 ağız tespit edilmiştir. Bu ağzlar şunlardır:

1. Merkez ağız, bölgenin remi yönetim merkezi olan Taşkurgan ve aynı vadideki Tiznaf ve Çuşman gibi komşu köylerde konuşulur.
2. Kuzeydoğu ağız, Vaça vadisinin merkez ağız ile birleştiği Baldır yerleşim birimine kadar uzansan sahada ve Mariong'da konuşulur.
3. Uzak doğu ağız; Burangsal, Kiçik Tung ve Tung'da konuşulur (Payne 1989: 418).

4 Pamir dillerinin temel dilbilimsel ve tipolojik özellikleri için bk. Edelman ve Dodykhudoeva 2009: 777-784.

2. Türk-İran Dil İlişkileri

Türk ve İran dilleri, ayrı dil ailelerine mensup olan ve temel tipolojik özellikleri açısından birbirleriyle ilgileri bulunmayan dillerdir⁵ (Johanson 1998: 325). Ancak bu iki dil gurubunun değişkelerini konuşan halklar bazı bölgelerde yoğun ve uzun temaslar içerisinde bulunmuşlardır. Bu yoğun ve uzun soluklu temaslar ise çoğu zaman ortak siyasal ve kültürel yaşamı netice vermiştir. Ortak sosyal ve kültürel yaşamın tabii sonucu olarak belli Türk ve İran dillerinde karşılıklı surette, farklı dilbilimsel düzeylerde daha önceden bulunmayan bazı değişiklikler meydana gelmiştir (Johanson 1998: 325).

Gerek Türk dillerinin gerek İran dillerinin çeşitli değişkelerinde kimi zaman sözdizimsel kod kopyalamalarını netice veren temaslar meydana gelmiştir (Eker 2013: 492). Türk-İran dil ilişkilerini daha iyi anlayabilmek için bu ilişkilerin başlangıcından günümüze tarihî arka planını ve temas coğrafyasını tanımak gerekir.

Göktürk Kağanlığının kurulduğu 552 tarihinden önce de Kağanlık sınırları dışında Avrupa'nın doğusundan bugünkü Afganistan'a kadar uzanan geniş coğrafyada Türk dillerinin İrani dillerin tarihî lehçeleriyle teması vardı⁶ (Eker 2010: 322). Bu temasın ilk izlerini Moğolistan coğrafyasında dikilen 1. ve 2. Göktürk Kağanlığı dönemine ait yazıtlarda görmek mümkündür⁷.

Türk-İran dil ilişkilerinin tarihî sürecini, temas bölgesinin Türk Kağanlığının hâkim olduğu coğrafyayla sınırlı tutarak dört döneme ayıran Eker, bu dönemleri şu şekilde sırlamaktadır: 1. Eski Persçe ve birinci fetret dönemindeki ilişkiler, 2. Sasani dönemindeki ilişkiler, 3. Arap-İslam fütuhatını izleyen ikinci fetret dönemindeki ilişkiler, 4. İslamlaşan İran ve Farsçalaşan Persçeyle ilişkiler.⁸ (2010: 322).

Birinci dönemde ön Türklerin ve İranlıların temasa geçtiklerine dair somut bir belge bulunmamaktadır. Persçenin ilk yazılı ürünleri olan Behistun Yazıtları, MÖ 518'de yazılmıştır. Bu yazıtların kaydedildiği dönem Türkçenin yazılı belgelerle takip edilemediği farazi İlk Türkçe dönemine denk düşmektedir (Eker 2010: 322-323).

İkinci dönemde Göktürk Kağanlığı ile Sasani devleti arasındaki kimi zaman Eftalitlere karşı ittifak kimi zaman doğrudan birbiriyle mücadele kimi zaman da Bizans-Göktürk ittifakının Sasanilere karşı mücadelesi şeklinde tezahür eden siyasal ilişkilerin Türk-İran dil temaslarını da netice vermiş olması kuvvetle muhtemeldir (Eker 2011: 323). Öte taraftan asıl dil ilişkileri, Türklerin güneybatıya doğru ilerleyerek İpek Yoluna hâkim olmalarıyla ve bu bölgenin ahalisi ve tüccarları olan Doğu İran halklarıyla bilhassa Soğdlarla temasa geçmeleriyle başlayacaktır. Ancak daha yoğun

5 Türk ve İrani diller arasındaki tipolojik farklılıkların genel bir listesi ve karşılaştırmalı değerlendirmesi için bk. Soper 1987: 16-27.

6 Hint-Avrupa dil birliğinin parçalanmaya başladığı düşünülen MÖ 3000-2000 yılları arasındaki dönemde bu dilleri konuşan halkların erken Altay dillerini konuşanlarla temasa geçmiş olmaları pek mümkün görünmemekle beraber gerek Hint-Avrupa gerekse Altay dillerindeki bazı eski ve benzer kelimeler zamanı belli olmayan çok eski temasların mevcudiyetine şahitlik etmektedir (Golden 2013: 46).

7 Göktürk Kağanlığı yazıtlarında İrani dillerden veya İrani diller aracılığıyla başka dillerden kopyalandığı tespit edilen unsurlar ve yazıtların eski İrani dillerle (Soğdca, Pehlevice) yazılmış metinlere benzeyen yönleri hakkında bk. Eker 2010: 324-332.

8 İlgili çalışmada Eker, burada sıralanan tarihî dönemleri tablo halinde yüzyıllara ve her iki dilin lehçebilimsel gelişimine göre ifade etmiştir (2010: 322).

Türk-İran dil temasları, Sasani İmparatorluğunun yıkılması (651) sonrasında yani bir sonraki dönemde Türklerin tüm Doğu Türkistan'ı ele geçirmesi ve İslam ordularının İran'ı fethederek Türk sınırına dayanması ile gerçekleşecektir.

Üçüncü dönemdeki ilişkiler, İslam'ın İran'a ve akabinde Orta Asya coğrafyasına yayılması ve nihayetinde Türk kavimlerinin de Müslümanlaşması sürecinde cereyan etmiştir. 8. yüzyılda İslam orduları doğuya yönelik istilalarına devam ederken Göktürk Kağanlığı da batıya doğru ilerleyişini sürdürerek Orta Asya'nın tüccar kavmi Soğdları yönetimi altına almıştı. Çin dış ticarete gönülsüz ve sadece siyasi sebeplerle girdiği için Soğd tüccarlar, Çin pazarına girebilecek askeri güce sahip olan göçebelerle yakınlaşmıştı (Golden 2013: 157). Soğdlar, ticari faaliyetleri yanında Bizans, İran ve Çin arasındaki ilişkilerde diplomatik bir rol de oynamaktaydı (Johanson 2006: 1) Bu siyasi, diplomatik ve ekonomik sebepler Soğdca'yı Çin' giden ticaret yollarındaki bölgenin, Orta Asya ticaret rotasının, geçerli dili (lingua franca) haline getirmiştir (Golden 2013: 157; Johanson 2006: 1). Öyle ki Soğdca Göktürk Kağanlığının resmî dillerinden biri olarak kullanılmıştır (Golden 2013: 157).

Göktürk Kağanlığına son vererek onun İç Asya'daki varisi konumuna gelen Ötüken Uygur Kağanlığı (745-840) Soğdlarla daha yakın ilişkiler geliştirdi (Johanson 2006: 1). İlişkiler, Soğdların ticaret, siyaset ve pek çok kültür meselelerinde göçebe Uygurların mürebberleri olmaları⁹ nedeniyle tüm maddi ve manevi Türk kültüründe ciddi Soğd etkisini netice verecek boyutlara ulaştı. Soğd yazısı, Türkçenin yazımında kullanıldığı gibi Soğd yazısından geliştirilen Uygur alfabesiyle çok sayıda eser kaleme alındı. Dönem Türkçesindeki bilhassa maddi hayata dair birçok kelime Soğdcadan kopyalandı (Golden 2013: 184-185).

Dokuzuncu asırda göçebe Uygur Kağanlığının dağılmaya başlamasının ardından bazı boylar batıya ve bazıları Doğu Türkistan'a göç ettiler. Güney istikametine göç eden Türk boyları çoğunlukla İrani bir kavim olan Toharların meskûn bulunduğu Doğu Türkistan sahasına yerleştiler. Bu göç hareketliliği, bölgenin yerli İrani ahalisinin giderek Türkleşmesiyle sonuçlandı (Golden 2013: 176; Johanson 2006: 1).

Dördüncü aşamada İslamlaşan İran ve Farsçalaşan Persçe ile ilişkiler, Türk-İran dil temaslarının en uzun soluklu ve yoğun merhalesi olup hâlihazırda devam etmektedir. İslamlaşma süreci 7. yüzyılda başlayan İran ve 10. ve 11. asırlarda kalabalık gruplar hâlinde Müslümanlaşan Türk zümrelerinin karşılıklı münasebetleriyle aynı dinin kültür dairesi içinde yeniden şekillenmiş ve temeli Orta Asya'da atılan Türk-İran ortak yaşamı Türk fetihlerinin ve göç dalgalarının batıya yayılmasıyla Anadolu'ya kadar uzanmıştır.

Eski Türk-Soğd ortak yaşamı, İslami formatlı yeni Türk devletlerinde gelişerek devam etti. Karahanlı¹⁰, Gazneli, Selçuklu, Harzemşah, İlhanlı, Timurlu, Safevi, Babür, Osmanlı gibi Türk-İslam devletlerinde Türk ve İran geleneklerinin harmanlandığı

9 Bu ilişkiler Uygurlara Göktürk Kağanlığından miras kalmıştır.

10 Karahanlı döneminin en önemli dil yadigarlarından biri olan Kaşgarlı Mahmud'un Divânü Lügâti't-Türk adlı eserinde Karahanlı coğrafyasının haritası çizilerek Türk-İran dillerinin temas bölgeleri belirtilmiş iki dilli halklardan bahsedilmiştir. Ayrıca Kaşgarlı'nın eserine aldığı ve Türkçe olduğunu beyan ettiği kelimelerden bazıları (ajun, kamug, kent, tamu, uçmak vb.) İrani dillerden kopyalanmış sözcüklerdir. Türk-İran dil ilişkilerine Divânü Lügâti't-Türk'ün tanıklığıyla ilgili daha fazla bilgi için bk. Eker 2009: 73-80.

İslami bir kültürel yaşam oluşturulmuştur. Adı geçen devletlerin yönetici kadroları, Farsça ve Türkçeyi bilen çift dilli elit sınıflardı. Askeri yapılanmada Türk geleneklerini devam ettiren Müslüman Türk devletleri, bürokratik teşkilatlanmada İran modelini uygulamışlardır (Johanson 2006: 2).

Devlet ve kültür hayatında gelişen ortak yaşam Türk ve İran dilleri arasındaki ilişkiyi de artırmış her iki dil de birbirinden farklı düzeylerde birçok kod kopyalamışlardır. Samaniler devrinde, İran'ın İslamlaşmasıyla yeni bir kültür hayatı doğdu. Bu yeni kültür dünyası onuncu ve on birinci yüzyıllarda zengin bir edebiyatı ve eski Pers dilinden gelişen yeni Farsçayı netice verdi. Yeni gelişen Farsça, Müslüman Türklerin edebî dilini ciddi derecede etkiledi. Özellikle Osmanlı Devletinin resmî dili Türkçe olmasına rağmen kültür ve eğitim dilinin Farsça ile Arpça olması nedeniyle Osmanlı Türkçesinde Farsçadan yapılan ödünçlemeler derin tesirler bırakmıştır (Johanson 2006: 2).

Öte taraftan birçok İrani unsur ise kalabalık ve düzenli Türk göçleri nedeniyle Türklerin yoğun olarak yerleştikleri coğrafyalarda asimile olarak Türkleştir. Türk ve Moğol fetihleri, Anadolu ve Azerbaycan'da Türkleşme sürecini ilerletti. Azerbaycan'da eski Fars ve Paleo-Kafkas dilleri büyük oranda Türkçenin etkisi altında kaldı. Orta Asya'nın büyük bir kısmı baskın oranda Türkleşti (Johanson 2006: 2).

Bugün Türk ve İran dillerinin farklı değişimleri farklı coğrafyalarda temaslarını gerek yazı dili gerekse konuşma dili seviyesinde sürdürmektedir. Bu karşılıklı dil temasları, Türk dilleri ve lehçelerinin İran dilleri ve değişimleriyle kesiştiği tüm noktalarda devam etmektedir.

Günümüzde Türk ve İran dilleri arasındaki ilişkiler, yoğunluk dereceleri ve yönleri farklı olmak üzere güneyde Türk dillerinin konuşulmadığı Hindistan, Pakistan ve Belucistan'dan kuzeyde 45 derece kuzey enlemine doğuda Çin'in batısından batıda Kafkaslara ve Anadolu'ya uzanan geniş coğrafyada cereyan etmektedir. Bugün İrani halklarla meskûn olmayan 45 derece kuzey enleminin daha kuzeyinde kalan bölgede iki dil ailesi arasında doğrudan ilişki yoktur (Eker 2013: 496).

Genel itibarıyla Türk dilleri Anadolu'da Kurmançî ve Zazaca; Kafkaslarda Ostçe, Talışça ve Tatça; Doğu Türkistan'da Sarikoli ve Vahi ile Tacikistan'ın kuzeyinde konuşulan Tacic ağızları gibi İrani diller karşısında baskın dil konumundadır. Bahsi geçen dillerde ciddi bir Türkçe etkisi görmek mümkündür.

Öte taraftan İran'da konuşulan özellikle Oğuz grubuna mensup Güney Azerbaycan, Kaşgay, Horasan Türkçeleri ve Halaçça ses, biçim birimi, söz dizimi ve sözcük düzeylerinde Farsçanın (Johanson 1998: 326); Özbekçe ise Tacicçe ses dizgesinin Türk dillerinin en farklı değişkesi haline gelecek kadar etkisi altında kalmıştır¹¹ (Eker 2013: 496).

Türk-İran dil temaslarının geçmişten bugüne yoğun bir şekilde süregeldiği bir diğer coğrafya da Pamir dağları ve çevresidir. Bölgede konuşulan İrani diller; güneydoğuda Kırgızca ve Özbekçe, doğu ve kuzeydoğuda ise Uygurca ile temas halindedir (Edelman ve Dodykhudoeva 2009: 776).

11 Türk-İran dil ilişkilerinin eş zamanlı coğrafyası ve bu coğrafyada gerçekleşen asimetrik dil teması süreçlerinin yönü ve yoğunluğu ile ilgili daha kapsamlı bilgi almak için bk. Eker 2013: 491-500.

Yukarıda genel hatlarıyla ifade edilen Türk-İran dil temasları coğrafyasının doğu sınırını, Sarikoli-Uygurca dilbilimsel alanı çizmektedir. Sarkoli adıyla bilinen İrani dil, ana dil olarak konuşulduğu bölgede baskın dil konumundaki Uygurca ve ağızlarından farklı dilbilimsel düzeylerde kodlar kopyalamıştır. Bahsedilen kopyalamaları ifade etmeden önce Sarikoli dilinin toplumdilbilimsel durumunu, hâkim dil Uygurca karşısındaki konumunu ve iki dil arasındaki ilişki süreçlerinin tarihî boyutunu ifade etmek gerekir.

3. Sarikoli-Uygurca Dil İlişkileri

3.1. Sarikoli Dilinin Toplumdilbilimsel Durumu

Çin'de oldukça sınırlı sayıdaki bir azınlığın ana dili olarak konuşulan Sarikoli dili¹², tarihi boyunca bir yazı dili haline getirilememiş ve konuşma dili olarak kullanılmıştır. Konuşma dili seviyesinde kullanılan Sarikoli dilinin, konuşulduğu bölge civarında başka herhangi bir İrani dil konuşulmamaktadır. Sarikoli dili, köken olarak bağlı bulunduğu İrani dillerden yalıtılmış bir coğrafyada, devletin resmî dili olan Mandarin Çincesi ve bölgenin geçerli dili konumundaki Uygurcanın yoğun etkisi altında konuşulmaktadır (Kim 2014: 3).

Demografik, politik, ekonomik ve kültürel sebepler nedeniyle ana dili Sarikoli olan ahalî çoğunlukla üç dilli olarak büyümektedir. Sarkoli halkı, kamusal alanda Uygurca'yı ve Çinceyi kullanırken ana dillerini yalnızca evde kendi aralarında anlaşma vasıtası olarak kullanmaktadırlar (Dodykhudoeva 2007: 70).

Bu durum Sarikoli dilini baskın iki dilin köklü etkisine iyice açık hale getirmektedir. Zira köklü etkide sosyal açıdan zayıf olan dili konuşanların önemli bir bölümü her zaman yetkin bir şekilde iki dillidir. İki dillilik yanında halklar arasındaki sosyal ilişkinin çok yönlülüğü ve sıklığı da dil etkilerinin derinliğini artırmaktadır (Johanson 2014: 26).

Sarikoli dilinde görülen derin Türkçe etkiyi de bu iki dili konuşan halklar arasındaki uzun, çok yönlü ilişkilerde ve Sarikoli halkının asla yeni olmayan iki dilliliğinde aramak gerekir.

3.2. Uygurcanın Toplumdilimsel Durumu

Bölgede bir azınlık dili olarak konuşulan Sarikoli dili karşısında Uygurcanın durumu ise oldukça farklıdır. Nitekim bir zamanlar Orta Asya'nın büyük bir kısmında Çağatay edebî dili geçerli dil olarak kullanılıyorken bugün de Çağataycadan gelişen Uygurca, Gobi Çölü'nün batısıyla Pamir Dağları'nın doğusunda kalan bölgede yaşayan, yaklaşık iki milyon civarındaki Han Çinlisi olmayan halkların başlıca ortak dilidir.

12 Arienne M. Dewyer'in hazırladığı Çin'deki dillerin toplumdilbilimsel açıdan baskınlığını gösteren piramitte Sarikoli dili yer almamaktadır. Ancak Sarikoli dilinin Tacik adı altında birlikte anıldığı Vahi dili, piramidin tabanında yer almaktadır. Dewyer, piramidin tabanında yer alan beşinci seviyedeki dilleri tanımayan diller olarak göstermektedir. Resmî bir statüsü bulunmayan, devlet tarafından tanımayan bu azınlık dilleri arasında yer alan Sarikoli diline karşılık Uygurca piramidin üst kısmında ikinci seviyedeki bölgenin geçerli dilleri arasında yer almaktadır. Piramidin bu seviyesinde yer alan diller, bölgesel ve ulusal düzeydeki merkezi ticaret ve medya kuruluşlarınca kullanılmaktadır. Bölgenin geçerli dilleri, piramidi ikiye bölen prestij çizgisinin üstünde bulunmaktadırlar. Bu anlamda Uygurca bulunduğu bölgenin prestij dilidir. Dewyer'in piramidi için bk. 2005: 14.

Bir Tunguz boyu olan Sibeler, İrani kökenli Vahi ve Sarikoli halkları, Moğol kökenli Dagurlar ve Şincan'da yaşayan Ruslar ortak anlaşma vasıtası olarak Uygurca'yı kullanmaktadırlar (Dewyer 2005: 12).

Bunun yanı sıra Uygurca, bölgede yaşayan Tatarlar, Özbekler ve Akto Türkleri (resmî olarak Kırgız) gibi sayısal olarak daha küçük etnik azınlıkların ve resmî makamların Uygur adı altında topladığı Eynu, Dolan ve Loplik gibi grupların ana dilidir (Dewyer 2005: 12-13).

Şincan bölgesinin kalabalık azınlıkları olan Kazaklar (1,25 milyon) ve Kırgızlar (160.000), özellikle Uygurlara yakın yerlerde yaşayanlar, ikinci veya üçüncü dil olarak Uygurca'yı öğrenmektedirler.

Bölgenin geçerli dili olarak Uygurca, diğer dillerden daha fazla sayıda sosyal alanda konuşulmaktadır. Evlerde, iş yerlerinde, medyada, çok sayıda okulda hatta devletin resmî dili olarak mahkemelerde özetle sosyal hayatın birçok alanında kullanılmaktadır (Dewyer 2005: 13).

3.3. Sarikoli-Türk Münasebetlerinin Tarihi ve Niteliği

20. yüzyılın başlarında Pamir dağlarına bilimsel geziler düzenleyerek bölgede lengüistik ve etnografik araştırmalarda bulunan Rus İvan İvanoviç Zarubin ile Fransız meslektaşı Robert Gauthiot, Sarkoli halkının kökenini Murgab Irmağının yukarı mecralarında yaşayan İrani halk olarak göstermişlerdir. Onlara göre Murgab Vadisinin üst kesimlerinde yaşayan ahalî, Çin'in Şincan bölgesine ilk olarak birkaç yüzyıl önce verimsiz hasatlar, otlak ve yakacak kıtlığı nedeniyle daha sonrasında ise 1911'de meydana gelen depremde Sarez, Yeroht ve Usoy gibi köylerinin yerle bir olması neticesinde göç etmişlerdir (Dodykhudoeva 2007: 69).

19. yüzyıl sonlarında bölgede keşif gezileri yaparak Afgan Türkistan'ı hakkında askeri raporlar hazırlayan Edmund George Barrow, Taşkurgan bölgesinin 1866'da nüfusun çoğunluğunun Özbeklerden ve Taciklerden oluştuğunu bunları sırasıyla göçebe Arapların, Hazara ve Afganların takip ettiğini bildirmiştir (1893: 24). 1878'de eserini yayımlayan Yavorski de Taşkurgan'da bulunduğu dönemde nüfusun büyük çoğunluğunun Ming Hanedanlığına tabî Özbeklerden oluştuğunu ifade etmiştir (Jarring 1939: 62).

Ancak yarım yüzyıl sonra Taşkurgan'a giden İsveçli Türkolog Gunnar Jarring, Özbeklerin azınlık haline geldiğini belirtmektedir (Jarring 1939: 62).

Başka bir Türk kavmi olan Kırgızlar da bir dönemler Sarikol sıra dağlarında sürelerini otlatmışlardır. Alay'dan Tanrı Dağları'na kadar uzanan Pamir dağ silsilesi boyunca yarı göçebe bir yaşam süren Kırgızlar, 18. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında buradan daha doğuya göç etmişlerdir. Göçebe Kırgızlar, daha sonrasında Sanyu geçitinin üst kısımlarındaki dağ yamaçlarını işgal etmiş ve Karakaş vadisini de yaylak olarak kullanmışlardır (Forsyth 1871: 11).

Her ne kadar Sarikoli halkı, bugün yaşadıkları Taşkurgan bölgesine yakın tarihte gelmişse de Sarikoli ve diğer İrani kökenli Pamir halklarının Türk dilli halklarla

münasebeti oldukça eskidir. Zira Pamir dağları ve hinterlandı¹³, hem Türk hem de İrani halkların uzun süredir ortak yaşam alanıdır.

19. yüzyıl sonlarında bölgeye gelerek Sarikoli ve Vahi dillerini ilk kez derleyen ve Galça¹⁴ adını verdiği bu dillerin küçük bir gramerini ve sözlüğünü hazırlayan Robert Barkley Shaw, bölgede Türk kavimlerinin İrani topluluklar karşısında baskın konumda bulunduğunu ve İrani halkların Türk kavimlerle karışmış olduğunu ifade etmektedir (1876: 1).

Taşkurgan'ın hemen batısında gerek Afganistan'ın gerekse Tacikistan'ın sınır bölgelerinde¹⁵ bugün bile İrani kavimlerle birlikte yaşayan Türk boyları bulunmaktadır. Söz konusu coğrafyaya yakından bakıldığında buralarda farklı Türk unsurlarının farklı İrani unsurlarla ortak yaşam alanı tesis ettikleri görülecektir.¹⁶

Afganistan'ın Çin'e yakın bölgelerinde Badahşan eyaletine bağlı Vahan, İşkaşim, Şuğnan ve Dervoz ilçelerinde Kazak, Kırgız, Özbek¹⁷, Türkmen gibi Türk boyları ile Pamir halkları birlikte yaşamaktadırlar¹⁸.

4. Sarikoli Dilindeki Kopyalanmış Türkçe Kodlar

Yukarıda yakın tarihi hakkında bilgiler verilen Türk-Sarkoli ilişkileri, Sarikoli dilindeki derin Türkçe etkiden anlaşılacağı üzere oldukça eskidir. Zira Johanson'un da ifade ettiği gibi: "Köklü değişmelere götüren Türkçe dil ilişkileri hiçbir zaman dönemlik değildir; aksine uzun süren iki dilliliğin izlerini taşırlar." (2014: 26).

İlişkinin tarihi boyutu bu derin Türkçe etkiyi pekiştirirken etkinin yönünü ise Sarikoli dilinin toplumdilbilimsel pozisyonu belirlemektedir. Bölgede sosyal açıdan geçmişte ve bugün baskın olan Türk dilleri karşısında Sarikoli dili daima etkiye açık, sosyal anlamda zayıf dil konumunda bulunmuştur. Toplumdilbilimsel zayıflığın ötesinde Sarkoli halkının bugün büyük oranda iki dilli oluşu yani Uygurca'yı ileri düzeyde konuşabiliyor olmaları, söz konusu Türkçe etkiyi daha ileri boyutlara taşımıştır.

Çalışmanın bu bölümünde Sarikoli dilinde tespit edilen Türkçe kodlar; sözcük birimi, biçim birimi ve söz dizimi düzeylerinde ortaya koyulmuştur. Türkçeden Sarikoli diline yapılan farklı düzeylerdeki bu kopyalar, Sarkoli Dili üzerine hazırlanan sözlük ve gramer çalışmalarından hareketle tespit edilmiştir.

13 Bu civarda Hindukuş dağlarının kuzeyinde farklı Türk lehçelerini konuşan Özbek ve Türkmen grupları yaşamaktadır (Morgenstierne 1925: 6).

14 Galça (aslı Garça), Tacikler tarafından anlaşılmayan Pamir halklarının konuşma dilleridir. Galça terimi, ovalarda yaşayan Tacikler dağılık bölgelerde yaşayanlardan ayırmak için kullanılan "Dağlı Tacikler" anlamına gelen bir terimdir.

Bartold'e göre bu terim, ilk kez Arap coğrafyacılar tarafından Murgab ırmağının yukarı mecralarını içine alan bölgeye (Garc/Garicistan) ve buranın yerli ahalisine (Garça) işaret etmek üzere kullanılmıştır. Tomaşek'e göre ise bu terim, antik Baktriya dilinde 'dağ' anlamına gelen "gar" kelimesinden gelişmiştir (Oshanin 1964: 23).

15 Pamir dillerinin konuşulduğu coğrafya da zaten bu bölgelerdir.

16 Bu ortak yaşamın tabii sonucu olarak Pamir dillerinin konuşulduğu saha çok dilli bir bölge haline gelmiştir. Mesela: Bugün Afganistan sınırları içerisinde kalan ve Badahşan eyaletinin güneydoğusunda yer alan Zebak ilçesinin yerli halkı Zebaki olarak bilinen yerel dillerinin yanı sıra Farsça, Vahi ve Şuğni dillerini de kullanılmaktadırlar. Zebak ahalisinin muhtemelen çoğu Türk dillerini de bilmektedir (Grierson 1920: 3).

17 Nitekim Belh'ten Taşkurgan'a kadar uzanan bölgenin tamamında Özbekleri görmek mümkündür. Ancak Özbekler bu hat üzerinde çoğunlukla kışlaklarda nadiren de kasabalarda yaşamaktadırlar (Jarring 1939: 62).

18 Afganistan'daki Türk kabileleri ile yaşadıkları bölgeler ve nüfusları hakkında daha fazla bilgi için bk. Jarring 1932.

5.1. Sözcük Kopyaları

Bu başlık altında zikredilen Sarikoli dilindeki kopyalanmış Türkçe sözcükler, Tatiana Nikolaevna Pakhalina tarafından hazırlanan “Sarikolsko-Russkiy Slovar” adlı sözlük ile Robert Barkley Shaw tarafından kaleme alınan “Ghalchah Languages” adlı eserin sonundaki İngilizce-Vahi-Sarikoli üç dilli lügatçe kısmının taranması neticesinde tespit edilmiştir.

Kopyalanmış Türkçe kelimeler, doğrudan kopyalar ve yeniden biçimlendirme işlemiyle kopyalananlar şeklinde iki başlık altında listelenmiştir.

5.1.1 Doğrudan kopyalar

Doğrudan kopyalar başlığı altında listelenecek kelimeler, üzerinde herhangi bir biçimbilimsel uyum hazırlığı yapılmaksızın Sarikoli dilinin söz varlığına kopyalanan Türkçe anlam unsurlarıdır¹⁹. Bu unsurlar, Tablo 1’de alfabetik sıraya göre sıralanmıştır. Tablonun birinci sütununda Sarikoli dilindeki kopyalanmış kod, ikinci sütununda kodun orijinali olarak düşünülen Türkçe kelime²⁰ ve üçüncü sütununda ise kelimenin Türkiye Türkçesindeki anlamı listelenmiştir.

Sarikoli dilindeki Kopya	Kopyalanan Türkçe Kelime	Anlam
Abuşqa (Shaw 1876: 98)	Abuşqa (Shaw 2014: 29; Courteille 1870: 2)	Yaşlı adam
Açğu (Shaw 1876: 89)	Açqu (Jarring 1964: 12)	Anahtar
Alamun (Shaw 1876: 101)	Alaman (Jarring 1964: 19; Shaw 2014: 33)	Yamacı, haydut, soyguncu
Albasti (Pahalina 1971: 8)	Albasti (Jarring 1964: 20)	Albasti, kötü ruh, hayalet
Algek (Shaw 1876: 113)	Elgek (Jarring 1964: 39)	Elek
İlgek (Pahalina 1971: 232)		
Amgak (Shaw 1876: 127)	Emgek (Necip 2008: 112)	Dert, zahmet, sorun
Ano (Shaw 1876: 94; Pahalina 1971: 11,15)	Ana (Necip 2008: 12; Jarring 1964: 22)	Anne
Ata (Pahalina 1971: 11,15)	Ata (Necip 2008: 20; Jarring 1964: 29)	Baba
Ayuz (Shaw 1876: 81)	Ayaz (Necip 2008: 24)	Ayaz, don
Bala (Shaw 1876: 64)	Bala (Necip 2008: 28; Jarring 1964: 46)	Çocuk, yavru
Balda (Shaw 1876: 57, 85)	Balta (Necip 2008: 29)	Balta
Başqo (Pahalina 1971: 22)	Başqa (Necip 2008: 32; Jarring 1964: 49)	Başka
Boy (Shaw 1876: 81)	Bay (Jarring 1964: 46)	Tüccar, zengin adam
Bazgak (Shaw 1876: 77)	Bezgek (Necip 2008: 37; Caferoğlu 2015: 40):	Sıtma

19 Doğrudan ifadesi morfolojik herhangi bir dönüştürme işleminin olmadığını vurgulamak içindir; yoksa burada listelenen Türkçe kelimelerin birçoğu, birtakım fonetik değişikliklerle Sarikoli dilinin ses dizgesine uydurulmuştur.

20 Sarikoli dilinin en ziyade temasta bulunduğu Türk dili Uygurca olduğu için karşılaştırılan kelimeler, çoğunlukla Uygurca ve ağızlarından alınan değişkelerdir.

Bazgan (Shaw 1876: 114)	Bazgan (Necip 2008: 33, Jarring 1964: 49; Caferoğlu 2015 :36)	Balyoz, büyük çekic
Biçik (Pahalina 1971: 26)	Bicik (Jarring 1964: 54)	Göğüs ucu, meme
Birinçi (Pahalina 1971: 26)	Birinçi (Necip 2008: 44; Jarring 1964: 56)	Birinci, ilk
Boleççi (Pahalina 1971: 27)	Balıqçı (Jarring 1964: 47)	Balıkçı
Boşlamış (Pahalina 1971: 27)	Başlamış	Bir işe başlama, başlangıç
Boşleg (Pahalina 1971: 27)	Başlıq (Necip 2008: 32; Jarring 1964: 49)	Lider, şef, patron, yüksek rütbeli
Botur (Pahalina 1971: 27)	Batur (Necip 2008: 32)	Bahadır, kahraman
Bugru (Pahalina 1971: 28)	Buğra / Boğra (Jarring 1964: 57; Shaw 2014: 66)	Erkek deve
Bugruçoq (Pahalina 1971: 28)	Buğraçuq	Deve yavrusu
Buxça (Shaw 1876: 63)	Boxça ²¹ (Necip 2008: 46)	Bohça, heybe
Bülerzik (Pahalina 1971: 30)	Bilezük (Shaw 2014: 60)	Bilezik, zincir
Büloq (Pahalina 1971: 30)	Bulaq (Jarring 2014: 60; Shaw 2014: 67; Necip 2008: 52)	Kaynak, memba, pınar
Bülüñ (Shaw 1876: 67)	Buluñ (Necip 2008: 52)	Bir yerin veya meydanın köşesi, yanı
Bürğa (Shaw 1876: 79)	Bürge (Jarring 1964: 62; Necip 2008: 55)	Pire
Çal (Shaw 1876: 55)	Çal (Necip 2008: 69)	Ağarmış, kır
Çapgin (Pahalina 1971: 37; Shaw 1876: 120)	Çapğun (Jarring: 1964: 65) Çapqun (Shaw 2014: 84)	Kar fırtanası, tipi
Çeçen (Shaw 1876: 105) Çaçan (Pahalina 1971: 36)	Çeçen ²² (Necip 2008: 75)	Zihni çevik, hazır cevap
Çela (Shaw 1876: 55)	Çala (Jarring 1964: 64)	Yarım yamalak, eksik
Çigariq (Shaw 1876: 93)	Çigiric (Necip 2008: 78), Çiğriq (Jarring 1964: 70)	Pamuk temizleme makinası
Çiñ (Pahalina 1971: 41)	Çiñ (Shaw 2014: 92; Jarring 1964: 74)	Katı, sıkı, sert
Çit (Shaw 1876: 74; 124)	Çit (Jarring 1964: 74)	Çit, tel örgü
Çuğ (Shaw 1876: 74)	Çoğ (Jarring 1964: 75; Caferoğlu 2015: 64)	Kor, köz
Çumeli (Shaw 1876: 55)	Çumali (Shaw 2014: 97), Çümeli (Caferoğlu 2015: 66), Çümüle (Necip 2008: 89; Jarring 1964: 78)	Karınca
Çuyün (Shaw 1876: 55)	Çoyun (Necip 2008: 86)	Dökme demir
Eygir (Shaw 1876: 119)	Aygır (Necip 2008: 24)	Aygır

21 Kelime heybe anlamındaki bog kökünden /+ça/ küçültme eki ile türetilmiştir.

22 Kelimenin menşei Moğolca 'akıllı, bilge zeki, açık gözlü' anlamlarındaki seçen sözcüğü (Lessing 1960: 680), olmakla birlikte Sarkoli diline bu kelime Türkçeden kopyalanmış olmalıdır.

Falçı (Shaw 1876: 116)	Falçı ²³	Falçı, kahin
Hangı ²⁴ (Shaw 1876: 57)	Hangı (Jarring 1964: 114)	Erkek eşek
Hari (Shaw 1876: 129)	Here (Necip 2008: 153; Jarring 1964: 119)	Arı
İkinçi (Pahalina 1971: 74)	İkinçi (Jarring 1964: 139)	İkinci
İlçi (Shaw 1876: 75; Pahalina 1971: 74)	İlçi / Elçi (Jarring 1964: 40)	Elçi, haberci
İlmak (Pahalina 1971: 74)	İlmek (Jarring 1964: 140; Necip 2008: 175)	Kapı mandalı, sürgü
İlqi (Pahalina 1971: 74)	İlqi (Shaw 2014: 124)	Sürü
İşanc (Pahalina 1971: 78)	İşenç (Necip 2008: 179)	İnanç
İtek (Pahalina 1971: 78)	Ütek (Shaw 2014: 295)	Çizme
İtekçi (Pahalina 1971: 78)	Ütekçi (Shaw 2014: 295)	Kunduracı
Kaç (Pahalina 1971: 84)	Köç (Necip 2008: 202)	Göç
Kaçman / Kuçman (Pahalina 1971: 84, 90)	Köçmen (Necip 2008: 203)	Göçmen
Kaltak (Pahalina 1971: 85).	Kaltak / Kaltek (Jarring: 1964: 164)	Sopa
Kame (Shaw 1876: 60)	Kéme (Jarring 1964: 170)	Gemi bot
Karak (Pahalina 1971: 86)	Kérek (Jarring 1964: 171; Necip 2008: 198)	Gerek
Kaul (Pahalina 1971: 89; Shaw 1876: 89)	Köl (Jarring 1964: 176)	Göl
Kepçilik (Pahalina 1971: 88)	Köpçilik (Necip 2008: 206)	Çoğunluk, kalabalık
Keprek (Pahalina 1971: 88)	Köprük (Jarring 1964: 168)	Köprü
Ketak / Kütek (Pahalina 1971: 88)	Kötek (Jarring 1964: 178)	Kütük, tomruk
Ketman (Shaw 1876: 86)	Ketmen (Jarring 1964: 171):	Çapa
Köpeli (Shaw 1876: 63)	Kepile (Jarring 1964: 170)	Kelebek
Kurpa (Shaw 1876: 67)	Körpe (Jarring 1964: 177)	Yatak örtüsü
Kuwa (Shaw 1876: 84)	Küye (Necip 2008: 214)	Güve
Küç (Pahalina 1971: 91; Shaw 1876: 102, 120).	Küç (Necip 2008: 210; Jarring 1964: 178)	Güç, kuvvet
Kümek (Shaw 1876: 57)	Kömek (Necip 2008: 204)	Yardım
Küreş (Pahalina 1971: 92)	Küreş (Necip 2008: 213)	Güreş, mücadele, güç karşılaşması
Küt (Shaw 1876: 60)	Qut (Shaw 2014: 176):	Takdis, kutsama
Oilıq (Pahalina 1971: 119)	Aylıq (Jarring 1964: 16; Necip 2008: 25)	Maaş, aylık
Olçi (Shaw 1876: 132)	Alçi (Necip 2008: 8).	Aşığın dört tarafından biridir. Aşık oyununda aşığın bu tarafı kazanma simgesi sayılır.

23 Bu sözcük, Arapça fâl kökünden Türkçe isimden isim yapma eki /+çl/ ile türetilen bir ism-i faildir.

24 Erkek eşek anlamına gelen Uygurca “hangı” kelimesinden kopyalanan hangi kelimesi, yalnızca Sarikoli dilinde eşek anlamına gelen “şer” kelimesiyle beraber bir birleşik kelimenin (hangi şer) bünyesinde kullanılmaktadır. Hangi kelimesinin yanı sıra haŋga (Necip 2008: 148), haŋra ve haŋra işek (Jarring 1964: 114) gibi deŋişikleri modern Uygur edebî dilinde ve ağızlarında yaşamaktadır.

Oltmış (Shaw 1876: 113; Pahalina 1971: 119)	Altmış (Jarring 1964: 224)	Altmış
Patmon (Pahalina 1971: 126)	Patman (Jarring 1964: 224)	Batman, 57.3 kg'lık ağırlık ölçü birimi
Pütün (Shaw 1876: 66)	Pütün (Jarring 1964: 234; Jarring 2008: 329)	Bütün, tüm
Qalargoç (Shaw 1876: 122)	Qarlıgaç (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 229)	Kırlangıç
Qalpoq (Pahalina 1971: 136)	Qalpaq (Shaw 2014: 137)	Şapka, başlık
Qamçı (Pahalina 1971: 136)	Qamçı (Jarring 1964: 237)	Kamçı
Qamçı (Shaw 1876: 131)	Qamçı / Qamçu (Jarring 1964: 237)	Kamçı
Qamuş (Shaw 1876: 106)	Qamuş (Necip 2008: 218)	Kamış
Qapoq (Pahalina 1971: 137)	Qapaq (Jarring 1964: 238)	Su kabağından yapılan bir tür kap
Qaraboz (Shaw 1876: 84)	Qara+boz ²⁵	Gri bir at donu
Qaraqçı (Pahalina 1971: 137)	Qaraqçı (Necip 2008: 221)	Yankesici, soyguncu, hırsız
Qarğa (Shaw 1876: 68)	Qarğa (Jarring 1964: 240; Necip 2008: 222)	Karga
Qaş taşı (Shaw 1876: 88)	Qaş taşı (Jarring 1964: 241)	Yeşim taşı
Qaşañ (Shaw 1876: 90, 115)	Qaşañ (Necip 2008: 225; Jarring 1964: 241)	Tembel, miskin
Qayıñ (Shaw 1876: 60)	Qayıñ (Shaw 2014: 150)	Huş ağacı
Qayşi (Shaw 1876: 71)	Qarşi (Necip 2008: 224)	Terslik, aksilik
Qeşni (Shaw 1876: 97)	Qoşni (Jarring 1964: 253)	Komşu
Qiin (Pahalina 1971: 140)	Qıın (Caferoğlu 2015: 174)	Zor, güç
Qain (Shaw 1876: 126) ²⁶	Qiyin (Necip 2008: 239)	İşkence, eziyet, zahmet
Qil (Pahalina 1971: 139)	Qil (Necip 2008: 234)	Kıl, tüy
Qır (Pahalina 1971: 139)	Qır (Necip 2008: 236; Jarring 1964: 248)	Dağlık bölge, kır, bozkır
Qır (Shaw 1876: 107)	Qır (Necip 2008: 236; Jarring 1964: 248)	Sınır, kıyı, hudut
Qurç (Shaw 1876: 119)	Quruç (Jarring 1964: 256)	Çelik, katı
Qurğaşim (Shaw 1876: 90)	Qurğaşun (Shaw 2014: 174)	Kurşun
Quş (Shaw 1876: 60)	Quş (Jarring 1964: 257;)	Kuş
Qüdüg (Shaw 1876: 130)	Qudug ²⁷ (Jarring 1964: 254)	Kuyu
Qül (Pahalina 1971: 141)	Qul (Jarring 1964: 254; Necip 2008: 247)	Kul, köle
Saksan (Pahalina 1971: 151; Shaw 1876: 74)	Seksen (Jarring 1964: 270; Necip 2008: 345)	Seksen

25 Türkçe qara ve boz kelimelerinden oluşturulan bu birleşik kelimeye, taranan Türkçe sözlüklerde rastlanmamıştır.

26 Birbirine yakın telaffuzlara ve anlamlara sahip olan bu kelimeler aslında aynı alıntı kelimenin Sarikoli ağızlarındaki değişkileridir.

27 Kelimenin çağdaş Uygur edebî dilindeki şekli quduqtur (Necip 2008: 247).

Salkın (Shaw 1876: 67)	Salkın ²⁸ (Jarring 1964: 264)	Serin, serin rüzgar
Sargak (Pahalina 1971: 153)	Sergek (Jarring 1964: 271; Necip 2008: 347)	Uyanık, dikkatli
Sazgın (Pahalina 1971: 154)	Sezgün (Necip 2008: 349)	Uyanık, basiretli, keskin zekalı
Soq (Pahalina 1971: 157)	Saq (Jarring 1964: 265; Necip 2008: 337)	Sağlam, hasarsız, güvenli
Sürog (Pahalina 1971: 160)	Sorag (Jarring 1964: 277)	Soruşturma
Süzgüç (Pahalina 1971: 161)	Süzgüç (Shaw 2014: 233)	Sık dişli tarak
Şatta (Shaw 1876: 89)	Şota (Necip 2008: 381) Şatu (Shaw 2014: 237) ²⁹	Merdiven
Tapon (Pahalina 1971: 169)	Tapan (Necip 2008: 389; Jarring 1964: 294)	Topuk, ayak tabanı
Taram (Shaw 1876: 71)	Taram (Jarring 1964: 295; Shaw 2014: 249)	Akarsu havzasından ayrılan veya dağılan küçük akıntı
Tay (Shaw 1876: 66)	Tay (Jarring 1964: 291)	Tay
Tey (Shaw 1876: 77)	Toy (Necip 2008: 422; Jarring 1964: 310)	Düğün, ziyafet
Tilmoç (Pahalina 1971: 174)	Tılmaç (Necip 2008: 412)	Tercüman
Tinc (Shaw 1876: 85)	Tinc (Jarring 1964: 307)	Dinç, sıhhatli
Toğroq (Shaw 1876: 102)	Toğraq (Necip 2008: 416; Jarring 1964: 309).	Kavak
Toqşan (Shaw 1876: 97), Tuqşan (Pahalina 1971: 178)	Toqşan (Jarring 1964: 312)	Doksan
Turğay (Shaw 1876: 90)	Torğay (Jarring 1964: 312; Necip 2008: 420)	Toygar, çayır kuşu
Turuñtoy (Shaw 1876: 94)	Turumtay (Necip 2008: 428)	Bozdoğan
Tuxi (Shaw 1876: 80)	Toxı (Jarring 1964: 310)	Tavuk
Tüman (Pahalina 1971: 179)	Tümen (Jarring 1964: 318; Necip 2008: 430)	On bin
Tümşüq (Pahalina 1971: 179)	Tumşuq (Jarring 1964: 315)	Gaga, burun, ileri doğru çıkıntı
Türlüg (Pahalina 1971: 180)	Türlük (Necip 2008: 431)	Cins, tür, sınıf
Türüg (Shaw 1876: 58)	Toruğ (Jarring 1964: 312)	Doru, kızıl at donu
Tüş (Shaw 1876: 71)	Tuş (Shaw 2014: 274)	Taraf, yön, istikamet
Urtoqçi (Shaw 1876: 99)	Ortaqçi (Necip 2008: 298)	Partner, yancı
Urun (Pahalina 1971: 183)	Orun (Jarring 1964: 215; Necip 2008: 298)	Yer
Uy (Pahalina 1971: 183)	Oy (Necip 2008: 300)	Düşünce

28 Çağdaş Uygar edebî dilinde salqın (Necip 2008: 339) şeklinde kullanılan bu kelimenin menşei Moğolcadır (Lessing 1960: 665) ve Türkçe vasıtasıyla Sarikoli diline girmiştir.

29 Hangi değişkenin kopyalandığı belirsiz olduğu için biri edebî dilde diğeri ağızlarda kullanılan her iki değişke de burada kaydedilmiştir. Eski Türkçedeki şekli “şatu” olan bu kelimenin kökeni bilinmemektedir (Clauson 1972: 867).

Waluğ (Pahalina 1971: 192), Wuluğ (Shaw 1876: 55)	Ulağ (Jarring 1964: 322, Shaw 2014: 284)	Yük hayvanı
Xatlamış (Pahalina 1971: 202)	Xatla ³⁰ (Jarring 1964: 129)	Kayıt
Yaqa (Shaw 1876: 74):	Yaqa (Necip 2008: 455)	Kıyı, kenar, yaka
Yenciek (Shaw 1876: 101)	Yancuq (Jarring 1964: 147)	Cep, kese, torba
Yerog (Shaw 1876: 130)	Yarağ (Jarring 1964: 149)	Silah
Yetmiş (Pahalina 1971: 215; Shaw 1876: 111)	Yetmiş (Jarring 1964: 155)	Yetmiş
Yildiz (Shaw 1876: 108)	Yildiz (Jarring 1964: 156)	Kök
Yusun (Shaw 1876: 68)	Yusun ³¹ (Shaw 214: 316)	Kural, kaide

Tablo 1. Sarikoli dilindeki Türkçe doğrudan sözcük kopyaları ve anlamları.

5.1.2 Yeniden biçimlendirme işlemiyle kopyalananlar

Burada ifade edilen kopyalanmış kodların kopyalama sürecinde Türkçe öğeler, Sarikoli dilinin yapısal koduna yerleştirilirken bazı biçimbilimsel işlemlere tabi tutulmuştur. Kopyalama işlemi öncelikle Türkçe ögenin biçimsel hazırlığı ve akabinde Sarikoli dilinin söz dizimi içerisinde uygun noktaya yerleştirilmesiyle gerçekleştirilir.

Bu tür kopyalarda yalnızca Türkçe anlam unsurları değil görev unsurları da göreviyle beraber kopyalandığı için böylesi kopyaları ayrı bir başlık altında değerlendirmek gerekir.

Aşağıda sıralanan kopyalar, Sarikoli dilinde kullanılan birleşik fiillerin ilk bileşenleridir. Bu ilk bileşenler, Sarikoli dilinin birleşik fiil yapısına uygun olarak isim türünden sözcüklerdir. Birleşik fiil yapılarının bünyesinde yer alan Türkçe kopyaların büyük bir çoğunluğu /-miş/ sıfat-fiil ekiyle isimleştirilmiş fiil soylu anlam unsurlarıdır.³² /-miş/ sıfat-fiil ekinin yanı sıra bir örnekte /-ur/ geniş zaman sıfat-fiil eki de isimleştirici olarak kullanılmıştır.

Birleşik fiiller bünyesinde yer alan diğer Türkçe kopyalar ise isim soylu anlam unsurlarıdır. Bunların sayısı fiil soylu isimleşmiş unsurlara nispeten azdır. Bu kopyalar, Sarikoli dilinin birleşik fiil yapısına uyum sağlamak için Türkçe bir görev unsurunu da beraberinde getirmemiştir. Ancak Sarikoli dilinin söz izimine uygun olarak yardımcı fiilden önce yer almıştır.

Birleşik fiil yapıları içerisinde yer alan Türkçe kopyalar arasında bahsedilmesi gereken bir diğer kopyalama şekli de, fiil tabanının herhangi bir sıfat-fiil ekiyle isimleştirilmeksizin birleşik fiilin ilk birleşeni olmasıdır. Aşağıda değerlendirmesi ayrıca yapılan bu tür birleşik fiillerde Türkçe fiil tabanı, herhangi bir isimleştirme

30 Arapça yazı anlamındaki xat kelimesinden Türkçe isimden fiil yapan /+IA-/ ekiyle türetilen yaz-, kaydet- anlamındaki xatla- fiili Yeni Uygur Türkçesinde kullanılmaktadır. Sarikoli dilinde bu fiilin Türkçe /-miş/ sıfat-fiil ekiyle isimleştirilmiş şekli (xatlamış) kayıt anlamında kullanılmıştır.

31 Yerleşmiş gelenek, düzen anlamındaki bu sözcüğün aslı Moğolcadır (Lessing 1960: 435)

32 Buna benzer kopyalar Tacikçede de görülür. Tugulmuş kerden 'doğ-, doğurulmuş ol-' örneğinde olduğu gibi Türkçe fiiller yine Türkçeden kopyalanan sıfat-fiil eki /-miş/ ile söz dizimi açısından Tacikçe yapıya uygun hale getirilmiştir (Johanson 2014: 32).

işlemine tabi tutulmaksızın birleşik fiil yapısı içerisine kopyalanmıştır.

Türkçeden kopyalanan unsurların birinci birleşen olduğu birleşik fiillerin ikinci birleşenleri ise Sarkoli dilindeki bazı yardımcı fiillerdir. Bu yardımcı fiiller kullanım sıklığına göre sırasıyla: Yap-, et- (Shaw 1876: 71; Pahalina 1971: 39) anlamına gelen çəwɣ(aw³³); git- (Shaw 1876: 82; Pahalina 1971: 154) anlamına sahip set(əw); çek-, sürükle- (Shaw 1876: 103; Pahalina 1971: 175) anlamlarını ifade eden tijd(əw) ve vur, çarp- (Shaw 1876: 120; Pahalina 1971: 56) anlamlarındaki dod(əw)dur.

Türkçe kopyaların içerisinde yer aldığı Sarkoli dilindeki birleşik fiiller, izah edilen yapılarına göre aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır. Maddeler halinde sıralanan birleşik fiiller de kendi aralarında yardımcı fiillerime göre tasnif edilmiştir.

1. Birleşik fiilin birinci bileşenin Türkçe sıfat-fiil ekiyle isimleştirilmiş Türkçe bir fiil tabanı olduğu kopyalar:

A) /-mİş/ sıfat-fiil eki ile isimleştirilen Türkçe fiiller:

a) Çəwɣ(əw) yardımcı fiiliyle kurulanlar:

Küreşmiş çəwɣ(əw): Sarikoli dilinde selamlaş- (Pahalina 1971: 92) anlamına gelen bu birleşik fiilin birinci bileşenin tabanı, Uygurcada el sıkışıp birbirine sarılıp selamlaş- anlamına gelen köreş- (Jarring 1964: 177) fiilidir.

Quzğamış çəwɣ(əw): Kımıldat-, hareketlendir- (Shaw 1876: 96) anlamlarındaki bu birleşik fiilin birinci bileşenin tabanı, Uygurca kımıldat-, hareket ettir- anlamlarındaki qozğa- (Necip 2008: 246) fiilidir.

Soqlamış çəwɣ(əw): Koru-, muhafaza et-, sakla- (Pahalina 1971: 157) anlamlarındaki bu birleşik fiilin birinci bileşenin tabanı, Uygurca koru-, sakla- anlamlarını ifade eden saqla- (Jarring 1964: 265) fiilidir.

Soyramış çəwɣ(əw): Öt-, cıvılda- (Pahalina 1971: 157) anlamlarındaki bu birleşik fiilin birinci bileşenin tabanı, Uygurca ‘öt-’ anlamındaki sayra- (Necip 2008: 343) fiilidir.

Süzmüş çəwɣ(əw): Uza-, yayıl- (Pahalina 1971: 161) anlamlarındaki bu birleşik fiilin birinci bileşenin tabanı, Uygurca uzat-, genişlet-, çek- anlamlarındaki soz- (Necip 2008: 361) fiilidir.

Uylamış çəwɣ(əw): Düşün- (Pahalina 1971: 183) anlamındaki bu birleşik fiilin birinci bileşenin tabanı, Uygurca düşün- anlamındaki oyla- (Necip 2008: 301) fiilidir. Bu fiilin türediği kök Uygurca düşünce anlamındaki oy sözcüğüdür. Sarikoli dilinde bu ismin de çəwɣ(əw) yardımcı fiiliyle düşün- anlamında birleşik fiil oluşturduğu görülmektedir. Bu birleşik fiil, birinci bileşenin Türkçe bir isim olması nedeniyle ikinci maddede değerlendirilmiştir.

Yasamış çəwɣ(əw): Kur-, inşa et- süsle-, donat- (Pahalina 1971: 215) anlamlarındaki bu birleşik fiilin birinci bileşenin tabanı, Uygurca kur-, inşa et-, tasarla-, biçimlendir-, şekil ver- anlamlarındaki yasa- (Jarring 1964: 150) fiilidir.

b) Set(əw) yardımcı fiiliyle kurulanlar:

33 Sarikoli dilinde fiillerin infinitif (bitimsiz), mazi (geçmiş) ve muzari (geniş) çekimleri birbirinden farklıdır. Birleşik fiillerin ikinci birleşenleri olan yardımcı fiiller, infinitif çekimleriyle verilmiştir. Parantez içerisinde kaydedilen av kısmı ise Sarikoli dilindeki master ekidir.

Oçılmış set(əw): Çiçek aç- (Pahalina 1971: 118) anlamındaki bu birleşik fiilin birinci bileşeninin tabanı, Uygurca bitkilerin çiçeklenmesi anlamını da ifade eden açıl- (Jarring 1964: 12) fiilidir.

Oyrimiş set(əw): Ayır-, ayrıl-, parçalan- (Pahalina 1971: 120) anlamlarındaki bu birleşik fiilin birinci bileşeninin tabanı, Uygurca ayır-, ayırt et-, fark et- anlamlarını ifade eden ayır- (Jarring 1964: 17) fiilidir.

Pütmiş set(əw): Sona er-, bit-, yerine getir- (Pahalina 1971: 134) anlamlarındaki bu birleşik fiilin birinci bileşeninin tabanı, Uygurca bit-, tamamlama-, yerine getir- anlamlarını ifade eden püt- (Jarring 1964: 234) fiilidir.

Yasamış set(əw): Güzelleş-, büyüyüp geliş- (Pahalina 1971: 215) anlamlarındaki bu birleşik fiilin birinci bileşeninin tabanı, Uygurca kur-, inşa et-, tasarla-, biçimlendir-, şekil ver- anlamlarındaki yasa- (Jarring 1964: 150) fiilidir.

B) /-ur/ sıfat fiil eki ile isimleştirilen Türkçe fiiller:

Yarur çəwɣ(əw): Seç-, ele- (Shaw 1876: 111) anlamlarındaki bu birleşik fiilin birinci bileşeninin tabanı, Uygurca işe yara-, yararlı ol- anlamlarını bildiren yara- (Necip 2008: 460) fiilidir.

2. Birleşik fiilin birinci birleşeninin Türkçe bir isim olduğu kopyalar:

a) Çəwɣ(əw) yardımcı fiiliyle kurulanlar:

Çiñ çəwɣ(əw): Sık- (Shaw 1876: 125) anlamındaki birleşik fiilin ilk bileşeni Uygurca sağlam, berk, sıkı, sabit anlamlarındaki çin (Necip 2008: 82; Jarring 1964: 74) kelimesidir.

Qiyin çəwɣ(əw): Zülm et-, işkence et- anlamlarını (Pahalina 1971: 140) ihtiva eden bu birleşik fiilin ilk birleşeni Uygurca zor, güç, karmaşık anlamlarını taşıyan qiyin (Necip 2008: 239) sözcüğüdür.

Uy çəwɣ(əw): Düşün- (Pahalina 1971: 183) anlamındaki birleşik fiilin ilk birleşeni Uygurca düşünce, fikir anlamlarındaki oy (Necip 2008: 300) kelimesidir.

b) Set(əw) yardımcı fiiliyle kurulanlar:

Soq set(əw): Sağ ol-, sağlıklı ol- (Pahalina 1971: 157) anlamındaki birleşik fiilin ilk bileşeni Uygurca sağ, diri, canlı anlamlarındaki saq (Necip 2008: 337) sıfatıdır.

c) Tijd(əw) yardımcı fiiliyle kurulanlar:

Qeluç tijd(əw): Yüz- (Shaw 1876: 122) anlamındaki birleşik fiilin birinci bileşeni, Eski Uygur Türkçesi (Caferoğlu 2015: 185) dönemi metinlerinde tevsik edilen ve bugün Uygur ağızlarında korunan açılmış iki kol uzunluğu anlamındaki qulaç (Necip 2008: 247) kelimesinin metateze uğramış şeklidir.

Taş tijd(əw): Bir elbiseyi kumaşla kapla-, astarla- (Shaw 1876: 91) anlamındaki bu birleşik fiilin ilk birleşeni Uygurca dış anlamındaki taş (Jarring 1964: 296) sözcüğüdür.

3. Birleşik fiilin birinci birleşenin isimleştirme işlemine tabi tutulmamış çekimsiz haldeki Türkçe fiil tabanı olduğu kopyalar:

Çök dod(əw): Devenin çökmesi oturması (Shaw 1876: 113) anlamını ifade eden birleşik fiilin ilk bileşeni Türkçe çök- fiilidir.

Quzgal set(əw): kımıldan-, hareketlen- (Shaw 1876: 96, 112) anlamındaki bu birleşik fiilin birinci bileşeni Uygurca kımıldan-, hareket et- anlamındaki qozgal- (Necip 2008: 246) fiilidir.

5.2 Biçimbirim Kopyaları

Sarikoli dilinde Türkçeden kopyalanmış görev unsurları da tespit edilmiştir. Kopyalanan görev unsurları bazı Türkçe eklerdir. Sarikoli dilinin yapısal kodu içerisine sokulan bu unsurların materyalleri yanında anlam ve görevleri de Türkçeden kopyalanmıştır.

Sarikoli diline Türkçeden kopyalandığı tespit edilen ekler ve görevleri aşağıda ifade edilmiştir. Aşağıda yer alan örnekler dışında aynı eklerin Türkçeden kopyalanan sözcüklere eklendiği örnekler de mevcuttur. Ancak burada kopyalananın sözcük değil ek olduğunu göstermek için Türkçe kökenli olmayan kelimeler ile bu eklerle türetilen sözcükler ele alınmıştır.

Türkçeden Sarikoli diline iki ekin kopyalandığı tespit edilmiştir. Bunlar isimden isim türeten eklerdir:

1. /+çi/ Sarikoli dilinde çeşitli adlara eklenerek onlardan o nesne ile uğraşan, o işi yapan anlamında isimler türeten bir ektir. Türkçeden kopyalanan bu ekin görevi, anlamı ve morfo-sentaktik özellikleri de diğer kopyalanan ekte de görüleceği gibi Türkçedekiyle benzeşmektedir.

/+çi/ ekinin eklendiği sözcükler ve bu sözcüklerden türetilmiş isimler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

İsim Tabanı	/+çi/ Ekiyle Türetilmiş İsim
Déywul ‘duvar’ (Pahalina 1971: 48)	Déywul+çi ‘duvar ustası, sıvacı’ (Pahalina 1971: 48)
Sikit ‘eğlence, oyun’ (Pahalina 1971: 155)	Sikit+çi ‘eğlendiren kişi, şakacı’ (Pahalina 1971: 155)
Sipin ‘demir; demirle ilgili’ (Pahalina 1971: 156)	Sipin+çi ‘demirci’ (Pahalina 1971: 156)
Tamıq: tütün (Pahalina 1971: 167)	Tamıq+çi tütün yetiştiricisi (Pahalina 1971: 167),

Tablo 2. /+çi/ ekiyle türetilmiş isimler

2. Sarikoli diline Türkçeden kopyalanan bir diğer ek, isimden sıra sayı sıfatları türeten /+inçi/ ektir. Bu ekin, Sarkoli dilinde Türkçe kökenli olmayan iki sayı ismine eklenerek onlardan sıra sayı sıfatları türettiği tespit edilmiştir.

İsim Tabanı	/+inçi/ Ekiyle Türetilmiş İsim
İw ‘bir’ (Shaw 1876: 98; Pahalina 1971: 71)	İw+inçi ‘birinci’ (Pahalina 1971: 75)
Daw ‘iki’ (Shaw 1876: 128; Pahalina 1971: 54)	Daw+inçi ‘ikinci’ (Pahalina 1971: 75)

Tablo 3. /+inçi/ ekiyle türetilmiş sıra sayı sıfatları

5.3. Sözdizimsel Kopyalar

Sarikoli-Türkçe dil ilişkilerinin eskiliğini ve yoğunluğunu ortaya koyan en önemli gösterge şüphesiz Sarikoli dilinin söz dizimine Türkçeden kopyalanan kodlardır. Sözdizimsel kopyalar başlığı altında ifade edilecek özelliklere, Sarikoli diliyle akraba olan diğer Pamir dillerinde ve İran dillerinde tesadüf edilmemektedir. Bu söz dizimi hususiyetleri Sarikoli dilinin yapısal koduna komşusu olan Türk dillerinden kopyalanmıştır.

Sarikoli dilinin yan cümle kuruluşunun İrani dillerden farklı olarak Türkçe söz dizimiyle benzerlik arz ettiği tespit edilmiştir. Söz dizimi açısından benzerlik gösteren söz konusu yapılar, aşağıda diğer Pamir dillerinden örneklerle karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Sarikoli dilinde isim ve sıfat yancümlelerinin söz dizimi yapısı diğer İrani dillerden farklı olarak Türkçe yan cümlelerin dizimine benzer biçimde sola dallanan bir yapı arz eder. Yani yan cümle yüklem öncesinde yer alır. Aşağıda Sarikoli dilindeki yan cümle örnekleri diğer İran dillerindeki yan cümle örnekleriyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

5.3.1. Sıfat yan cümlesi

Sarikoli dilindeki sıfat yan cümleleri, Türkçede olduğu gibi fiil tabanlarını sıfata dönüştüren bir sıfat-fiil ekiyle kurulur, bu sıfat-fiil eki yan cümle yüklemi konumundaki fiilin sonuna getirilir ve oluşturulan sıfat yan cümlesi ise nitelediği/belirttiği anlam ögesinden önce yer alır (Shaw 1876: 31).

Sarikoli dilinde sıfat yan cümlesinin yüklemi konumundaki fiil, (1a)'daki gibi bir bitimli fiil ise sıfat-fiil eki olarak /-cenc/ biçimbirimi kullanılır. Şayet fiil (1b)'deki gibi bitimsiz bir fiil ise sıfat-fiil eki olarak /-ıçuz/ biçimbirimi kullanılır.

Sarikoli dilinde sıfat yan cümlelerinin kuruluşunda Türkçede olduğu gibi sona gelen bir biçimbirim görev yaparken diğer Doğu İran dillerinde yan cümle öncesine getirilen çeşitli biçimbirimler yan cümle oluştururlar. Farsça (2), Tacikçe (3), Şuğni (4) ve Ruşani (5) gibi dillerde yan cümleyle oluşturulan sıfat, nitelediği/belirttiği ögeden sonra gelir³⁴.

- (1) a. [duxtur wiri zud-cenc] duri wiri uç fuydo çəwı (Kim 2014: 26).
[Doktorun ona verdiği] ilaç ona çok fayda etti.
- b. mu malum [cem uynak wezd-ıçuz] əwrat malum. (Kim 2014: 26).
Benim öğretmenim [gözlük takan] bayan öğretmen.
- (2) ketabi [ke be men dadid] gəmşode est
[Bana verdiği] kitap kayıp (Kim 2014: 38).
- (3) man stole [ki Latif soxt] xaridam (Kim 2014: 39).
[Latif'in yaptığı] masayı satın aldım.
- (4) yid iku çorik [idi] vegayum di ar bazor ca wint] (Edelman ve Dodykhudoeva 2009b: 812)

34 Verilen örneklerde köşeli parantez içinde ([...]) yazılan kısımlar yan cümleyi, altı çizili (...) yazılan biçimbirimler ise yan cümleyi kuran görevli öğeleri göstermektedir.

- Bu [dün pazarda gördüğüm] adam.
 (5) waz qalamenan [dide tarem ca daçug] unde vid (Payne 1989: 442).
 [Sana verdiğim] kalemler buradaydı.
 5.3.2 İsim yan cümlesi

Ana cümlelerin öznesi (6a) veya herhangi bir tümleci (6b) olarak görev yapan isim yan cümleleri, Sarikoli dilinde çoğunlukla yüklemden önce yer alır. İsim yan cümlelerinin çok uzun olduğu durumlarda yan cümlelerin yüklemden sonra bulunduğu ve yan cümlelerin ana cümleye bir bağlaç (iko) vasıtasıyla bağlandığı alternatif yapı (6c) oldukça nadir tercih edilir (Kim 2014: 63, 67).

Sarikoli dilinde isim yan cümlelerinin diziminde karşılaşılan bu yapı, onun köken itibarıyla akraba olduğu Doğu İran dillerinde görülmez. Farsça (7), Tacikçe (8), Şuğni (9) ve Ruşani (10) dillerinde ana cümlelerin öznesi veya herhangi bir ögesi olarak isim yan cümleleri, daima ana cümlelerin yükleminden sonra yer alırlar.

- (6) a. [zumustun alo, zumun çi waxt zod] uç fuydo
 [Kışın karın vaktinde yağması] çok faydalı.
 b. waz [tayan mazur ceyz xigi] wazonam
 Ben [senin öğleyin ne yediğini] biliyorum.
 c. yu uy çəwy [iko batçoxeylaf ratsust]
 O [Çocukların kaçmış olduğunu] düşündü (Kim 2014: 50,60,64).
 (7) did [*ke* hame raftand]
 [Hepsinin gittiğini] gördü.
 (8) did [*ki* hama raftand]
 [Hepsinin gittiğini] gördü (Windfuhr ve Perry 2009: 512).
 (9) wuz ne famum [yu tar ka rawun]
 [Onun nere gittiğini] bilmiyorum (Edelman ve Dodykhudoeva
 2009b: 812).
 (10) ikim yaza bovar kixt [ide zamin şipak]
 Bu çocuk [yerin düz olduğuna] inanıyor (Kim 2014: 66).

6. Sonuç

Çalışmaya konu olan Sarikoli dili ile başta Uygurca olmak üzere Kırgızca ve Özbekçe gibi Türk dilleri arasındaki ilişkiler, çok geniş bir alana yayılan Türk-İran dilbilimsel coğrafyasının doğu sınırını çizmektedir.

Dil ilişkilerinin doğal sonucu olarak ilişkiye giren her iki dilin yapısal kodunda ve sözcük dağarcığında birtakım kopyalama süreçleri meydana gelir. Bu kopyaların yönü, iki dilin toplumdilbilimsel durumlarını belirler. Kopyaların niceliği ve sözcük biriminden söz dizimine kadar gerçekleştiği dilbilimsel seviyesi ise ilişkilerin yoğunluk ve eskiliğini gösterir.

Dil ilişkilerinin ilk aşamasında gerçekleşen sözcük kopyaları açısından Sarikoli dilinin söz varlığında tespit edilen ve Tablo 1'de listelenen Türkçe kaynaklı alıntılarının fazlalığı iki dil arasındaki ilişkilerin yeni ve cılız olmadığını gösteriyor. Öte taraftan yeniden biçimlendirme işlemiyle kopyalanan Türkçe öğelerin varlığı diller arasındaki

ilişkinin eskiliğine ve yoğunluğuna işaret etmektedir. Zira böyle kopyalar bir ön hazırlık sürecini gerekli kılmaktadır.

Çok az sayıda olmakla birlikte Türkçeden görevleriyle birlikte kopyalanan ekler de dil ilişkilerinin uzun ve sıkı bir geçmişe dayandığını gösterir.

Türk dillerinden Sarikoli diline yapılan kopyalar içerisinde ilişkilerin yoğunluk ve eskiliğini gösteren en önemli ölçüt şüphesiz sözdizimsel olanlardır. Diğer Pamir dillerinden hatta İrani dillerden farklı olarak Sarikoli dilinin yan cümle kuruluşunda Türkçe söz diziminine benzer yapılarla karşılaşılmıştır.

Sıfat yan cümlelerinin nitelediği ya da belirttiği isimden önce gelmesi, isim yan cümlelerinin ana cümlenin yükleminden önce yer alması Pamir dilleri içerisinde yalnızca Sarikoli diline özgüdür. Akra dillerde rastlanmayan bu yapısal kod Sarikoli diline Türk dillerinden kopyalanmıştır.

Bu sözdizimsel kopyanın yalnızca Sarikoli dilinde bulunması ise bu dilin Türk dillerine açık ancak İrani dillerden yalıtılmış bir coğrafyada konuşulması ve Sarikoli halkının uzun süredir ana dili yanında Türkçeyi de konuşan iki dilli bir topluluk olmasıyla izah edilebilir.

Sarikoli dilinin Türk dilleri bilhassa doğrudan temas kurduğu Uygurca karşısındaki toblumdilbilimsel durumuna bakıldığında Uygurcanın öykünülen ve üst katman etkisine sahip bir dil olduğu anlaşılır. Nitekim Uygurcadan kopyalanan çok sayıdaki sözcük, ekler ve en önemlisi yan cümle yapıları Uygurcanın Sarikoli karşısında itibar edilen bir dil olduğu gerçeğini yansıtıyor.

Dilbilimsel kanıtların yanı sıra tarihî ve güncel kaynaklar da Sarikoli dilinin hâlâ konuşma dili seviyesindeki bir azınlık dili olduğunu bildirirken buna mukabil Uygurcanın güçlü bir yazın birikimini yaratan bölgenin geçerli dili olduğunu kaydederler.

Transliterasyon İşaretleri

ə: Art, düz, yarı açık ünlü

Q: art damak, patlayıcı, tonsuz, ünsüz

X: art damak, sızıcı, tonsuz, ünsüz

Ĝ: art damak, patlayıcı, tonlu, ünsüz

γ: art damak, sızıcı, tonlu, ünsüz

W: çift dudak, sızıcı, tonlu, ünsüz

Kaynakça

- ARLUND, Pamela S. (2006). *An acoustic, historical, and developmenta analysis of Sarikol Tajik diphthongs*, University of Texas, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Arlington.
- BARROW, Edmund G. (1893). *The Military Geography Afghanistan Part II Afghan Turkestan*, Şimla: Government Central Printing Office.
- BASHIRI, Iraj. (1997). *The Languages of Tajikistan in Perspective*. <http://www.angelfire.com/rnb/bashiri/Tajling/Tajling.html>.

- CAFEROĞLU, Ahmet. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CLAUSON, Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- COURTEILLE M. P. (1870). *Dictionarie Turk-Oriental Destiné Principalement À Faciliter la Lecture des Ouvrages de Bâber, D'aboul-Gâzi Et De Mir-Ali-Chir-Nevâi*, Paris: A L'imprimerie Impériale.
- DEWYER, Arienne M. (2005). *The Xinjiang Conflict: Uyghur Identity, Language Policy, and Political Discourse*, Washington D. C.: East-West Center Washington.
- DODYKHUOEVA, Leila (2007). "Revitalization of Minority Languages: Comparative Dictionary of Key Cultural Terms in The Languages and Dialects of The Shugni-Rushani Group", *Proceedings of Conference on Language Documentation and Linguistic Theory* (Ed. Peter K. AUSTIN, Oliver BOND, David NATHAN), London: SOAS, s. 69-79.
- EDELMAN, Joy I., DODYKHUOEVA, Leila (2009a). "The Pamir Languages", *The Iranian Languages* (Ed. G. WINDFUHR), London, New York: Routledge Taylor & Francis Group, s. 773-786.
- EDELMAN, Joy I., DODYKHUOEVA, Leila (2009b). "Shughni", *The Iranian Languages* (Ed. Gernot WINDFUHR), London, New York: Routledge Taylor & Francis Group, s.787-824.
- EKER, Süer (2009). "Türk-İran Dil İlişkilerinde Divânü Lügâti't-Türk'ün Tanıklığı", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 10 (39), s. 70-85.
- EKER, Süer. (2013). "Türk-İran Dil Temasları-I Türk-İran Dilbilimsel Coğrafyasına Genel Bir Bakış", *Bengü Belâk Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* (Ed. Bülent GÜL), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 491-500.
- FORSYTH, Thomas D. (1871). *Yarkand (Forsyth's Mission) Copy or Extracts of Correspondence Relating to The Mission of Mr. Douglas forsyth to yarkand*, London: India Office.
- GOLDEN, Peter. (2013). *Türk Halkları Tarihine Giriş* (Çev. Osman KARATAY.), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- GRIERSON, George A. (1920). *Ishkashmi, Zebaki and Yazghulami An Account of Three Eranian Dialects*, London: Royal Asiatic Society.
- JARRING, Gunnar (1939). *On The Distribution of Turk Tribes in Afghanistan An Attempt at A Preliminary Classification*, Lund: C.W.K. Gleerup.
- JARRING, Gunnar (1964). *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary*, Lund: C.W.K. Gleerup.
- JOHANSON, Lars. (1998). "Code-Copying in Irano-Turkic", *Language Sciences*, S. 20 (3), s. 325-337.
- JOHANSON, Lars. (2006). "Historical, Cultural and Linguistic Aspects of Turkic-Iranian Contiguity", *Turkic-Iranian Contact Areas Historical and Linguistic Aspects*, (Ed. Lars JOHANSON, Christiane BULUT), Wiesbaden: Harrosowitz Verlag, s. 1-4.
- JOHANSON, Lars. (2014). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler* (Çev. Nurettin DEMİR), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KIM, Deborah. (2014). *Subordination in Sarikoli*, University of North Dakota. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Grand Forks.
- LESSING, Ferdinand D. (Ed.). (1960). *Mongolian-English Dictionary*, Berkeley/Los Angeles: University of California Press.
- MORGENSTIERNE, Georg (1925). *Report on A Linguistic Mission to Afghanistan*, Oslo: Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning,
- NECİP, Emir N. (2008). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Çev. İktil KURBAN), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- OSHANIN, L. V. (1964). *Anthropological Composition of The Population of Central Asia, and The Ethnogenesis of Its Peoples: III.* (Ed. Henry FIELD) (Çev. Vladimir M. Maurin), Cambridge, Massachusetts: The Peabody Mueseum.
- PAUL, L., SIMONS M., Fennig, C. D. (Eds.). (2016). "Sarikoli", *Ethnologue: Languages of the World*, Dallas, Texas: SIL International. <https://www.ethnologue.com/language/srh>
- PAYNE, J. (1989). "Pamir Languages", *Compendium Lingarium, Iranicarum* (Ed. Rüdiger Schmitt), Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, s. 417-444.
- PENNOCK, A. R. (Derleyen.). (2001). "Chinese and Non-Chinese Languages" *Maps of Languages and Dialects of China*, Hanover, New Hampshire: Dartmouth College. <http://www.dartmouth.edu/~chinese/maps/map2a.html>
- SHAW, Robert B. (1876). *On The Ghalchah Languages Wakhi and Sarikoli*, Calcutta: C. B. Lewis Baptist Mission Press.
- SHAW, Robert B. (2014). *Kâşgar ve Yarkent Ağzı Sözlüğü* (Çev. Faruk YILDIRIM), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SOPER, John D. (1987). *Loan syntax in Turkic and Iranian: The Verb Systems of Tajik, Uzbek, and Qashqay*, University of California, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Los Angeles.
- WINDFUHR, Gernot L., PERRY, John R. (2009). "Persian and Tajik", *The Iranian Languages* (Ed. Gernot WINDFUHR), Londra, New York: Routledge Taylor & Francis Group, s. 416-544.